

ER TÖŞTÜK VE COODARBEŞİM DESTANLARINDA KULLANILAN CELMOGUZ MOTİFİ ÜZERİNE

Cıldız ALİMOVA*

Özet:

Manas, Semetey, Seytek, Er Töştük, Coodarbeşim, Kurmanbek, Seyitbek, Şırdak-bek, Canış Bayış, Er Tabıldı, Canıl Mırza, Kız Darıyka gibi daha birçok Kırgız destanı, bünyesinde bulundurduğu zengin motifleri ile her zaman araştırma konusu halindedir. Konusu kahramanlık olan Kırgız destanlarında genellikle kahraman olağanüstü güce, ata, silaha elbiseye sahiptir. Başka bir deyişle, destanın başından sonuna kadar olağanüstülik seyredilir. Bu tür olağanüstü kahramanların karşılaştığı engeller veya mücadele ettiği düşmanları da kolay kolay öldürülmeyen olağanüstü güce sahip olan ya kahramandır ya devdir ya da başka bir dünyaya ait yaratıktır. Kırgız destan ve masallarında geçen Celmoguz da kahramanın karşılaştığı farklı âleme ait ve olağanüstü güce sahip bir karakterdir.

Manas, Kurmanbek gibi birden fazla daireden oluşan Er Töştük'ün ikinci halkasını Coodarbeşim Destanı teşkil etmektedir. Bu dairede, baba Er Töştük'ün bir zamanlar yapamadığı işleri oğlu Coodarbeşim yapmaktadır. O da babası gibi uzun yolculuğa çıkar. Ancak Er Töştük'ün yolculuğu yer altı dünyasında geçerken Coodarbeşim ise bilinmeyen gizemli diyarlarda yolculuk yapar. Destanın sonunda iki kahraman da çeşitli düşmanlarla mücadele ederek uzun yıllar sonra doğduğu yere döner.

Bu çalışmada, her iki destanda karşılaşılan ve her ikisinde de önemli bir yere sahip olan Celmoguz motifi üzerinde durulacak ve Celmoguz tipinin iki destandaki rolü değerlendirilecektir. Ayrıca Celmoguz'un destan ve varyantlara göre özellikleri ile farklılıkları tespit edilecektir.

Anahtar kelimeler: *Er Töştük, Coodarbeşim, Celmoguz Kempir, Tepegöz, yer altı.*

On Zhelmoguz Motive in Er Toshtuk and Zhoodarbeshim Epics

* Dr., Öğr. Gör., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, cildiza@hotmail.com

Abstract:

Motives in Kyrgyz epic works like Manas, Semetey, Seytek, Er Toshtuk, Zhoo-darbeshim, Kurmanbek, Seyitbek, Shyrdakbek, Zhanysh Bayish, Er Tabyldy, Zhanyl Myrza and Maid Dariyka have always been the subject of interest and researches. In Kyrgyz epic works\dastans heroes are gifted with incredible power, horse, arms and clothings. In other words, from the beginning till the end of the story we may witness mightiness of every single thing. The heroes in the epic works always face with obstacles and struggle with enemies, who possess incredibly tremendous power and are not easily killed, and represented by giants or heroes or even by beasts.

The second part of the epic Er Toshtuk represents the epic Zhoodarbeshim. Zhoo-darbeshim epic also plays a unique role in the Kyrgyz epic tradition like famous trilogies Manas and Kurmanbek. In this circle Zhoodarbeshim accomplishes his father's deeds and goes for a long adventurous trip. However, Er Toshtuk takes a long journey into the underworld, but Zhoodarbeshim goes on a trip to the mysterious world. At the end of the epic, both warriors safely return to their motherlands after the severe struggle with their enemies.

In this article the main attention is paid to the character of Zhelmoguz who plays an important role in both epics. The differences and similarities of the variants were given on the basis of the thorough comparative analysis of the episodes.

Key words: *Er Toshtuk, Zhoodarbeshim, Zhelmoguz Kempir, Tepegoz, subterranean.*

Kırgız Türkleri, başta Manas olmak üzere birçok destanı ile Türk destan geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Bütün Kırgız destanlarında kahramanların yaptıkları mücadeleler doğrudan aksettirilmiş ve bu mücadeleleri babadan sonra oğullar veya kızlar hatta torunlar devam ettirmiştir. Er Töştük ve Coodarbeşim, birbirini tamamlayan baba ve oğlunun kahramanlıklarını anlatan destan türlerindedir. Er Töştük, baştan sona arkaik unsurlarla süslenmiş kahramanlık destandır. Coodarbeşim de Er Töştük kadar olmasa da içerisinde arkaik unsurları barındırır. Her iki destanda kahramanların “*daha dar bir alanda aileleri ve boyları için mücadele ettikleri, uluslarını esaretten kurtarmayı ve saldırılara karşı korumayı amaçladıkları*” (Aça vd. 2009: 468) görülmektedir. Er Töştük, canının bağlı olduğu egeyi getirmek üzere yola çıkar ve yedi sene yer altı dünyasında kalır. Onun bütün kahramanlıkları yer altı dünyasında gerçekleşir. Coodarbeşim ise babasının bir zamanlar yapamadığı işleri yapmak üzere yola çıkar ve çeşitli maceralar yaşayarak, düşmanlarla savaşarak yurduna döner. Her iki destanda hazırlık epizodundan sonuç epizoduna kadar motif zenginliği mevcuttur. Üzerinde durulacak olan Celmoguz motifi, Kırgız destan ve masallarında sıkça geçmektedir. Celmoguz bir mitolojik motiftir. “*Altay dil ailesine mensup milletlerin destan ve kahramanlık masallarında Yalmavuz bir çeşit vahşî, korkunç, yarı hayvan, yarı insan şeklindeki bir edebî yaratıktır. İnsan eti yeme, insan ve diğer canlıları canlı canlı yutma kanlarını emme onun tipik karakteridir.*” (Eset 2002: 378). Bu motif, Altay dillerinde ve Türk lehçelerinde Mañgus/Mañgas (Moğol), Mañgidhay/

Mahratxan (Buryat), Mañsihar (Salar), Mañges/Mañkes (Sarı Uygur), Yalmavuz (Uygur), Yelmavız (Başkurt), Yalmavız (Tatar), Yalmağız/Yalmovız (Özbek), Celmoguz (Kırgız), Yelmavız (Nogay), Jalmavız (Kazak) gibi çeşitli adlarla geçmektedir. Alimcan İneyet, Celmoguz/Jelmavız kelimesinin “*yal*” ve “*mañgus*” sözcüklerinin birleşmesinden oluştuğunu ve “Mañgus”un fonetik değişiklik sonucu “Mavuz” halini aldığını iddia etmektedir. Ona göre, “Jalmavız tipi, anaerkil dönemde yaşamış önemli bir tanrıça veya savaşçı kadının bedenleştirilmiş ruhunun daha sonraki tarihî süreçte kötülenerek canavar, cin, şeytan ve deve dönüştürülmüş şeklidir (İneyet 2007: 20-22).

“Celmoguz” sözcüğü, Kırgızca Sözlük’te “*halk bilimi ürünlerinde karşılaşılan yaşlı kadın şeklinde, çoğu zaman yedi başlı korkunç bir yaratıktır*” (Kırgızca Sözlük 2010: 448) şeklinde açıklanır.

Genel Altay mitolojisine bakıldığında yer altı dünyasının hâkimi Erlik’tir. Erlik, Tanrının yaptıklarını bozduğu için Tanrı tarafından yer altına sürülür ve o günden başlayarak kendi yarattığı kötü ruhlarla yer altında yaşar ve sürekli bu ruhları yeryüzüne kötülük yapmaları için gönderir (Ögel 2003: 455-465; Beydili 2002: 197-198; Türker 2012: 81-82). Kırgız destan ve masallarında geçen Celmoguz’un da genellikle yer altında yaratılan ve sahibi tarafından yeryüzüne kötülük için gönderilen kötü ruhlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Er Töştük destanının Sayakbay Karalayev varyantında iki farklı Celmoguz motifi geçmektedir. Bunlar Yedi Başlı Celmoguz Kempir ile Tek Gözlü Celmoguz’dur. Her ikisi de yer altı hanı olan Kökdöo’nün sadık hizmetkârlarıdır. Kökdöo’nün küçük kızı Külayım, Töştük’ün namını duyar ve ona âşık olur. Bunun üzerine Celmoguz Kempir’e at başı kadar altın vererek onu yer altına getirmesini söyler. Destanın başka bir yerinde iyi bir kâhin Kempir, Er Töştük’ün babası Eleman’la karşılaşır ve ona Yedi Başlı Celmoguz Kempir’in oğlu Er Töştük’ü Kökdöo’ye götürmek için hazırlandığını söyler. Her ne kadar destanda bu iki neden Töştük’ün yer altına inmesine sebep olarak gösterilse de olay örgüsünden asıl nedenin Külayım’ın Töştük’ü istemesi olduğu anlaşılır. Külayım’ın isteği üzerine Celmoguz Kempir, her şeyi ince ince hesaplayarak Töştük’ün canı olan çelik eğeyi akciğer kılığına girerek babası Eleman’dan alır. Böylece eğeyi almaya gelen Töştük’ün yeri yararak yer altına inmesini sağlar. Bu şekilde Töştük’ün yer altı macerası başlar ve yer üstüne çıkıncaya kadar Celmoguz Kempir ile yer altı hanı Kökdöo’nün engellerini aşmak zorunda kalır.

Destanda Celmoguz Kempir, havana binip havanelini kamçı olarak kullanan, elinde *iyreği* olan her çeşit sihri yapabilen yedi başlı yaşlı bir kadındır. Buradaki *iyrek* kelimesinin anlamı, Kırgızca Sözlükte 1. Deriyi sepilemek için yapılmış orağa benzer keskin olmayan alet; 2. Ağzılarda *orak* anlamında şeklinde verilmektedir. “İyrek” sıradan bir alet değildir. Er Töştük,

atı Çalkuyruk'un yardımıyla çelik eğesini alarak Celmoguz Kempir'den kaçarken Celmoguz Kempir, elindeki iyreği fırlatıp "Kara yer yarıl" der ve yer yarılar, Töştük ise yer altına iner. Buradan anlaşılıyor ki, iyrek, Celmoguz Kempir'in yer altı ile yeryüzü arasında rahatça dolaşabilmesini sağlayan ve onu tamamlayan olağanüstü bir alettir. Bir kahraman için atı, kılıcı onun için ne kadar önemli ise iyrek de Celmoguz Kempir için bir o kadar önemlidir.

Kırgız destan ve masallarında Celmoguz Kempir ıssız yerlerde yaşar ve avını kılık değiştirip tılsım yaparak yakalar. Bu onun yenmesiyle gerçekleşir. Çoğu kaynaktaki o, yamyam, kan emici, çocuk ve kızları yiyen yaşlı kadın kılığında bir yaratık olarak verilmektedir. Celmoguz'la beraber kullanılan *kempir* kelimesi "yaşlı kadın" anlamına gelmektedir. Deniz Karakurt, Kempir'in dev, azman, büyük yaratık olduğunu ve Mastan Kempir adlı bir devin insanların topuklarından kanını emdiği, yer altına götürüp acıkınca yediğini yazar. Zulman Kempir adlı dişi bir devin masallarda sık sık anıldığını, Yalmavuz Kempir'in dev kavramının farklı bir adı olduğunu bildirir. Ayrıca Kazaklarda kempire yaşlı bir kocakarı, gökkuşağına da *kempir koşak* denildiğini anlatır (Karakurt 2011: 127). Kırgızlarda gökkuşağının diğer bir adı *cez kempirdin celesidir* (Cez Kempir'in ağı). Deniz Karakurt yine kempir kelimesinin Türk mitolojisinde at tanrısı olarak bilinen Kambar Han (Kırgızlarda Kambar-Ata) ile bağlantılı olma ihtimalinden bahsederek *kambarın*, *kam* (şaman) kelimesiyle ilişkili olduğunu yazar (Karakurt 2011: 117). Deniz Karakurt'un yazdıklarına göre *kempirin* erkek olduğu anlaşılmaktadır.

Tacik mitolojisinde, "kempir" doğa olaylarını şahsileştiren bir kadın ruhtur. Çeşitli kılıklara girerek giysisini sallayıp yayığı döndürüp çan çalarak göğün gürlemesini, şimşeğin çakmasını sağlar. Hatta bazı Tacik rivayetlerinde kempir kışın ayaz ve çok soğukla birlikte ortaya çıkar ve Nevruzdan yedi gün önce avını soğuk rüzgâr vasıtasıyla kendi mağarasına götürür. Mağarada onun kırk kulplu kazanı vardır ve mağaraya gelen insanları o kazanda pişirir (Melitinskiy 1991: 214). Kırk kulplu kazan Er Töştük'te de geçmektedir. Destanda kırk kulplu kazan yer altı hanı Kökdö' nündür. Celmoguz Kempir, Töştük'ün canı olan çelik eğeyi o kazana verir. Bunu bilen ve Töştük'ün ölmesini isteyen Kökdö, Er Töştük'e gidenin dönmediği yerden kırk kulplu kazanı getirmesini ister. Kökdö'nün kazanı sihirli bir kazandır. O kazanda pişen yemekle bütün dünya karnını doyurabilir. Yer altından doksan dev ile yeryüzünden doksan dev Kökdö'den zorla kazanı alıp gidenin dönmediği yerdeki İt İçpestin Gölü'ne atarlar. Kırk kulplu kazanın bir kulpu ejderha iken diğer kulpu alevler fışkırtıp dünya âlemi yakma gücüne sahiptir. Kazan olağanüstü güçlere sahip yer altı hanına ait bir eşyadır ve onu olağanüstü güçlere sahip Er Töştük bile yenemez. Kazanı ancak Töştük'ü tüm kötülüklerden koruyan ve tehlikelere karşı uyararak atı Çalkuyruk yener. Göl altında yatan ve gelen herkesi yok eden

kazanı Çalkuyruk'un yardımıyla ele geçiren Töştük, kazanı bir kulpundan tutarak "Celmoguz isen sen kazan, Kökdö'nün şehrini yok et" diyerek fırlatır. Töştük'e yenik düşen kazan, Töştük'ün fırlatmasıyla Kökdö'nün şehrini basar ve herkesi yok eder. Kökdö, kaçarak canını zor kurtarır. Kazan, Celmoguz Kempir'e gelince: "Çok insanı kandırarak getirip öldürdün. Er Töştük'ü de başıma sen musallat ettin" diyerek yuvarlanıp gelir ve Yedi Başlı Kempiri seksen parça edip öldürür. Mitik varlık Celbegen üzerinde bir çalışma hazırlayan Ferah Türker, Celbegen ile ilgili anlatılarda bu varlıkların ya kahraman ya kahramana yardımcı olan bir hayvan ya da bir astral varlık tarafından etkisiz hâle getirildiğini söyler (Türker 2012: 89). Destanda Töştük'ün yer altına inmesini sağlayan ve bütün karşılaştığı engellerde önemli rol oynayan Celmoguz Kempir, asıl kahraman Er Töştük tarafından değil yer altı dünyasına ait olan olağanüstü kırk kulplu kazan tarafından öldürülmektedir.

Kırgız destan ve masallarında *Cez Tumşuk (Cez Tırmak) Cez Kempir ve Mastan Kempir* motifleri de yer almaktadır. Bunlar Celmoguz Kempir ile aynı özelliklere sahiptirler. Celmoguz Kempir, anlatılarda daha çok yedi başlı olarak karşılaşırlar. *Cez Tumşuk* veya *Cez Tırmak* ise uzun çelikten veya bakırdan burnu ve tırnağı olan bir yaratıktır. Cez Kempir ve Mastan Kempir ise daha çok her türlü sihir yapabilen cadıyı anımsatmaktadırlar. Hepsisi de kılık değiştirerek insanları veya avını tılsım yardımıyla kandırarak yakalarlar. Töştük'ün Sayakbay Karalayev varyantında, bazı yerlerde Celmoguz Kempir yerine Cez Kempir kullanılmıştır. Kalça Surançiyev'in varyantında Yedi Başlı Celmoguz Kempir veya Kempir; İymanbek Şamenuulu'nun kimden derlediği belli olmayan Töştük'ün "Köçpösbay" varyantında, Yedi Başlı Cez Kempir, Mastan Kempir; Mirzalı Düşembiyev'in varyantında ise Yedi Başlı Kempir veya sadece Kempir olarak verilmiştir. *Cez Tumşuk* veya *Cez Tırmak* Er Töştük'te geçmezken Kalça Surançiyev'in varyantında Çoyun Alp adlı devin tırnaklarının bakır olduğundan bahsedilmektedir.

Er Töştük'te Celmoguz Kempir dışında bir de Tek Gözlü Celmoguz motifi vardır. Tek Gözlü Celmoguz, Celmoguz Kempir'den farklı olarak erkektir. Bu motif, Türk mitolojisindeki Tepegöz motifi ile örtüşmektedir. *Efsaneye göre insan eti yiyen bu tek gözlü azmanlar hakkındaki eski hikâyeler doğu ve batı halklarının arasında da geniş bir şekilde yayılmıştır* (Beydili 2002: 554). Er Töştük'teki Tek Gözlü Celmoguz, Kökdö'nün sadık hizmetkârı yani pehlivanıdır. Tepegöz ile ilgili tüm efsanelerin ortak özelliği, onun olumsuz bir motif olması, çobanlık yapması, sihirli bir yüzük veya kılıca sahip olması ve kahramanın onu öldürmesi tek gözünü kör etmesi gerektiğidir (Beydili 2002: 553). Nitekim Töştük, Tek Gözlü Celmoguz uyurken demir şişi gözüne batırarak ve ardından olağanüstü kılıcını kalbine saplayarak öldürür. Kahramanların Tepegözü ancak uyurken etkisiz hâle getirmeleri onun yenilmez olduğu içindir. Sı-

radan bir insan yer altı dünyasına ait birisini kolay kolay öldürememelidir. Bu tür yaratıkların tek zaafı vardır ki, bu zaaf onları ölümlerinin nedenidir. Destanda Tek Gözlü Celmoguz, Celmoguz Kempir kadar pek öne çıkmamıştır. Destanda yer altına inen Töştük, öncelikle daha sonra ortaya çıkacak güçlükleri yenmesine yardım edecek yardımcı kahramanlarla (dört Maamıt) karşılaşır veya zor durumdaki kahramanları (karınca, ayı, kaplan) kurtarır. Töştük'ün Tek Gözlü Celmoguz'a rastlaması, son yardımcı kahramanı olan Bıyı'tı'ya esaretten kurtarılan gerçekleştirebilir. Yer altına inen Töştük bir gün güzel bir saraya gelir. Bu saray Kökdö'nün sadık hizmetkârı ve pehlivanı olan Tek Gözlü Celmoguz'a aittir. Tek Gözlü Celmoguz'u gören Er Töştük Celmoguz'la nasıl baş edeceğini bilemez. Tek Gözlü Celmoguz'un Bıyı adlı karısı vardır. Yedi başlı Celmoguz Kempir, onu yeryüzünden kandırarak getirir ve zorla Tek Gözlü Celmoguz'la nikâhlar. Bıyı, Töştük'ün geldiğini görünce çok sevinir. Bıyı'nın dediğine göre Yedi Başlı Celmoguz, yedi gün yer altını ve yedi gün yeryüzünü dolaştıktan sonra on dört gün uyuyup dinlenir. Bıyı, Er Töştük'e Tek Gözlü Celmoguz'u, ancak o uyuduğu sırada kızgın demir şişi gözüne batırdıktan sonra öldürebileceğini söyler. Bıyı'nın dediklerine uyarak Töştük, Tek Gözlü Celmoguz'u öldürür.

Er Töştük destanının devamı olan ve üç varyantı bulunan Coodarbeşim destanında genel olarak Celmoguz motifi, şu şekildedir: Coodarbeşim'in Oruzbay Urmanbetov varyantında, yolculuğu sırasında ilk engel olarak Tek Gözlü Celmoguz ile karşılaşır ve kısa da olsa onunla mücadelesini yapar. Metinde Celmoguz'un cüssesinin dağın yarısı kadar ve tek gözlü olduğu anlatılmaktadır. Bu görüntüsüyle Türk mitolojisindeki Tepegöz'i anımsatmaktadır. Ancak Coodarbeşim'deki Celmoguz'un diğer bir özelliği "bakır tumşuklu" olmasıdır. Eset Süleyman, Yalmavuz'un dış görünüşünü anlatırken şunları söylemektedir: "*Biz Uygur halkının eski destanı Oğuzname'de, kahraman Oğuz Han'ın insanlığa ve çeşitli hayvanlara felâket getiren vahşî yaratık tek boynuzlu Gergedan ile mücadele ederek onu öldürmesi olayını görürüz. Gergedan, eski Uygurların tasavvurundaki vahşî doğa güçlerinin ilkel edebî görüntüsüdür. Onun insanlığın ilkel dönemlerindeki basit tasavvurunda canlandırılan tipi, vahşî yırtıcı hayvan veya garip yaratık olmuştur. Yalmavuz (Mağuz) 'un sonraki dönem destanlarında görülen tasvirinde yarı insan, yarı hayvan şeklinde ortaya çıkması insanların onu ilk olarak vahşî hayvan şeklinde tasavvur ettiklerini gösterir.*" (Eset 2002: 381). Bu yüzden Celmoguz'un "bakır tumşuklu" olmasıyla tek boynuzlu gergedan arasında bir benzerlik kurulabileceği veya yukarıda sözü edilen *Cez Tumşuk* ile ilgisi olabileceği anlaşılmaktadır.

Destanda Coodarbeşim, Töştük ve diğer destan kahramanları gibi Tek Gözlü Celmoguz'u uyurken kızgın demir şişe değil de yayını gözüne nişan alarak vurur; ancak öldürmez. Tek Gözlü Celmoguz'un tek gözünü kaybet-

mesi onun için en büyük cezadır. Coodarbeşim, yolda giderken atı Kalkara, dile gelip dikkat etmesi gerektiğini söyler ve hızla koşmaya başlar. Bu sırada bunları gözetleyen Celmoguz, peşlerine düşer. Ne olduğunu anlayan Coodarbeşim, eline yayını alır ve onun tek gözüne nişan alarak onu vurur. Böylelikle Coodarbeşim, Celmoguz'u yaralar ve kendi hâlinde bırakarak yoluna devam eder.

Coodarbeşim destanının Abdikerim Asan varyantında Celmoguz motifi, Celmoguz Kempir olarak geçmektedir. Coodarbeşim, perilerin hanı olan Nurhan'ın kızı Nurperi ile evlenir ve kayınbabası tarafından imtihana çekilir. Coodarbeşim'i beğenen Nurhan büyük bir toy düzenler ve ardından kızı ile damadını yurtlarına yolcu eder. Nurhan, kızı ile damadı giderken yanlarına yardımcı olmaları için iki köle verir. Bu iki köle yolda hasta numarası yaparak şifayı Kızıl Ayak adlı çölün kızıl kumu vereceğini söylerler. Bunun üzerine Coodarbeşim bu kızıl kumu getirmek için yola koyulur. Böylelikle kahraman kızıl kumu tek başına sahiplenen Celmoguz Kempir'e rastlar. Celmoguz Kempir, boyu göğe kadar ulaşan, kocaman kafası, kafasında tek tük saç, havaneli gibi dişleri ve çukura benzer de gözleri olan, çöle gelen herkesi de yiyerek yavaşlayan bir yaratıktır. Bu yaratığın yaklaşan ve kıpırdayan her şeyi haber veren bekçisi de kargadır. Ancak Coodarbeşim'in karşılaştığı bu Celmoguz Kempir, diğer Celmoguz Kempirlerden farklıdır. O, Kenceke'nin (kahramanın annesi) kız kardeşidir ve yaptığı kötü işlerden dolayı babası tarafından çöle sürülür. Celmoguz Kempir, Coodarbeşim'in kim olduğunu öğrenince istediği kumu almasına izin vererek ona dokunmaz. Celmoguz Kempir, önceleri olumlu özellikleri taşıyan daha sonra yaptığı kötülüklerden dolayı lanetlenerek dışlanan bir karakteri temsil etmektedir. Bu motif, Alimcan İnyet'in belirttiği anaerki döneminde olumlu bir karaktere sahipken daha sonra kötü ruha dönüşen Celmoguz motifiyle örtüşmektedir.

Kenceke'nin de sıradan bir insan olmadığı destan metinlerinde anlaşılmalıdır. O, kehaneti ile eşini, obasını ve yakınlarını koruyan bir kâhindir. Kenceke'nin kardeşi olduğunu iddia eden Celmoguz Kempir de sıradan biri olmadığı için sıra dışı işleri yaparak köyüne kimseyi yaklaştırmaz, çocukların kanını emip öldürerek etrafına korku saçar. Bunun üzerine babası lanetleyip çöle sürer. Aynı şekilde Kalça Surançiyev'in varyantında anlatılan Celmoguz, Coodarbeşim'in akrabasıdır. Coodarbeşim, iki kölenin hasta olmasından dolayı onların istediği şifalı çiçeği getirmek için yola çıkar. Gittiği yerde Celmoguz Kempir, Coodarbeşim'in yolunu keserek onu yutar; fakat Coodarbeşim Celmoguz'un boğazında kalır. Kempir, onun bir yakını olduğu için boğazında kaldığını söyler ve anası ile babasının kim olduğunu sorar. Böylelikle Celmoguz Kempir'in Kenceke'nin teyze kızı olduğu anlaşılır.

Naciye Yıldız, Türk destanlarında görülen kötü huylu devlerin iki ana gruba ayrıldığını, birincilerinin kötü huylu olmaya devam ettikleri için kahraman

tarafından ölümlerle cezalandırıldıklarını, ikinci gruptakileri ise kahramanın bir davranışı ve özelliği sebebiyle iyi huylu deve dönüştüklerini ve kahramana zarar vermektan vazgeçtiklerini vurgular (Yıldız 2010: 49). Bu açıklamaya göre destanlarda geçen Celmoguz'un hem kötü huylu (Yedi Başlı Celmoguz Kempir, Tek Gözlü Celmoguz) hem iyi huylu (Coodarbeşim'in Kalça Suran-çiyev ve Abdikerim Asan varyantında geçen Celmoguz Kempir) olduğu söy-lenebilir.

Sonuç

Er Töştük ve Coodarbeşim destanlarında Celmoguz Kempir ve Tek Gözlü Celmoguz, Cez Kempir, Mastan Kempir veya sadece Kempir olarak geçen Celmoguz motifindeki farklılıklar şunlardır:

Er Töştük destanında anlatılan yaşlı kadın şeklindeki Celmoguz, yer altı dünyasına ait oluşu, rahatça iki dünya arasında gidip gelmesi, Er Töştük'ün yer altına inmesine veya yolculuğa çıkmasına sebep oluşu ve yaptığı kötü-lüklerden dolayı öldürülüşü ile farklılık göstermektedir. Coodarbeşim'deki Celmoguz Kempir, kendine mitolojik bir yeri mesken ederek sabit bir yaşam sürmesi, Coodarbeşim'in yolculuğu sırasında onunla karşılaşması ve akraba olduğu için öldürülmemesi ile farklılık kazanmaktadır. Ancak iki destanda geçen Tek Gözlü Celmoguz, Türk mitolojisindeki Tepegöz'ün farklı bir ver-siyonudur. Sözü edilen bu Celmoguz motiflerinin, destana ayrı bir zenginlik kattığı ve genel Türk mitolojisinin önemli motiflerinden biri olduğu açıktır.

Kaynakça

- AÇA, Mehmet ve diğerleri (2009), *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, İstanbul, Kriter Yayınları.
- BEYDİLİ, Celal (2002), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Çev.: Eren ERCAN, Ankara, Yurt Kitap Yayınları.
- Coodarbeşim* (1997), Halk Edebiyatı Serisi, Cilt 3, Bişkek, Şam Basması.
- Er Töştük* (1996), Halk Edebiyatı Serisi, Cilt 2, Bişkek, Şam Basması.
- İNAYET, Alimcan (2007), *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz/ Celmoğuz*, İzmir, Kanyılmaz Matbaası.
- KARAKURT, Deniz (2011), *Türk Söylence Sözlüğü*, 1. Baskı.
- Kırgız Tilinin Sözdüğü* (2010), Haz.: İ. ABDUVALİYEYEV ve diğerleri, Bişkek, Avrasya Yayıncılık.
- MELİTİNSKİY, K. M. (Ed.) (1990), *Mifologičeskiy Slovar*, Moskova, Sovyet Ansiklopedi Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (2003), *Türk Mitolojisi*, Cilt I, Ankara, TTK Yayınları.
- SÜLEYMAN, Eset (2002), "Altay Kültür Dairesinde Yalmavuz Tipi", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Aktaran: Alimcan İnayet, TDK Yayınları, Sayı 14, s. 377-385.
- TÜRKER, Ferah (2012), "Altay Türklerinin Anlatmalarında Mitik Bir Varlık: Celbegen", *Millî Folklor*, Sayı 94 (Güz 2012), s. 81-90.
- YILDIZ, Naciye (2010), "Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler", *Millî Folklor*, Sayı 87 (Bahar 2010), s. 41-51.